

YASHIRIN IQTISODIYOT ULUSHINI KAMAYTIRISHDA SOLIQQA TORTISH METODOLOGIYASINI TAKOMILLASHTIRISHNING USTUVOR YO'NALISHLARI.

Aripova Gulmira Imindjonovna

Annotatsiya

Mazkur tezisda yashirin iqtisodiyot ulushini kamaytirishda soliqqa tortish metodologiyasini takomillashtirishning ustuvor yo'nalishlari tahlil qilinadi. Tadqiqotda soliqqa tortish tizimining samaradorligini oshirish, soliq bazasini kengaytirish, riskga asoslangan monitoringni joriy etish va rag'batlantiruvchi mexanizmlarni qo'llash orqali yashirin iqtisodiy faoliyatni qisqartirish masalalari yoritilgan. Shu bilan birga, normativ-huquqiy baza, hududiy nazorat va elektron tizimlar orqali soliq madaniyatini rivojlantirishning ahamiyati ko'rib chiqilgan.

Kalit so'zlar: Yashirin iqtisodiyot, soliqqa tortish metodologiyasi, soliq bazasi, fiskal siyosat, riskga asoslangan nazorat, rag'batlantiruvchi mexanizmlar, raqamli soliq ma'murchiligi, normativ-huquqiy baza.

Yashirin iqtisodiyot davlat iqtisodiyoti uchun jiddiy muammo hisoblanadi. Norasmiy iqtisodiy faoliyat davlat byudjeti daromadlarining kamayishiga, iqtisodiy barqarorlikning zaiflashishiga va ijtimoiy sohalarining yetarli moliyalashtirilmasligiga olib keladi. Shu sababli, yashirin iqtisodiyotni qisqartirish va soliqqa tortish tizimini takomillashtirish har bir davlatning ustuvor vazifalaridan biridir. Soliqqa tortish metodologiyasining samarali ishlashi soliqqa tortish jarayonining ilmiy asoslangan, shaffof va adolatli bo'lishiga bog'liq. Yashirin iqtisodiyotni qisqartirishda ustuvor yo'nalishlar sifatida soliq bazasini kengaytirish, riskga asoslangan monitoringni joriy etish, rag'batlantiruvchi mexanizmlarni qo'llash, normativ-huquqiy bazani takomillashtirish va soliq madaniyatini rivojlantirish ko'riladi. Ushbu tadqiqotning maqsadi — yashirin iqtisodiyot ulushini kamaytirishda soliqqa tortish metodologiyasini takomillashtirishning ustuvor yo'nalishlarini aniqlash va ularning amaliy samaradorligini o'rganishdir.

Yashirin iqtisodiyot ulushini kamaytirishda soliqqa tortish metodologiyasini takomillashtirishning birinchi ustuvor yo'nalishi — soliq bazasini kengaytirishdir. Soliq bazasining torligi davlat byudjeti tushumlarini kamaytiradi va mavjud soliq to'lovchilarga ortiqcha soliq yukini yuklaydi. Shu sababli norasmiy iqtisodiy faoliyatni aniqlash va unga rasmiy tartib berish orqali soliq bazasini kengaytirish muhimdir. Buning uchun elektron hisob-kitoblar, raqamli to'lov tizimlari va avtomatlashtirilgan monitoring tizimlari joriy etilishi lozim.

Ustuvor yo‘nalish — riskga asoslangan soliq nazorati. Soliq tekshiruvlarini barcha subyektlarga bir xil qo‘llash samarali emas. Shu sababli tekshiruvlar soliqdan bo‘yin tovlash ehtimoli yuqori bo‘lgan faoliyat turlariga yo‘naltiriladi. Bu yondashuv resurslardan samarali foydalanishga imkon beradi va halol soliq to‘lovchilarga ortiqcha bosimni kamaytiradi. Riskga asoslangan monitoring tizimlari, shu jumladan raqamli ma‘lumotlarni tahlil qilish, soliq to‘lovchilarning moliyaviy xatti-harakatlarini kuzatish imkonini beradi.

Rag‘batlantiruvchi mexanizmlarni joriy etish yashirin iqtisodiyotni qisqartirishda samarali vosita hisoblanadi. Masalan, soliqni o‘z vaqtida va to‘liq to‘lgan tadbirkorlarga soliq imtiyozlari, chegirmalar va boshqa rag‘batlar berish mumkin. Bu tadbirkorlarni rasmiy sektor faoliyatiga jalb qiladi va yashirin iqtisodiy faoliyat ulushini kamaytiradi.

Soliqqa tortish metodologiyasini takomillashtirishda normativ-huquqiy bazani takomillashtirish alohida ahamiyatga ega. Soliq qonunchiligi barqaror, soddalashtirilgan va tushunarli bo‘lganda, tadbirkorlar va jismoniy shaxslar norasmiy faoliyatdan chiqishga moyil bo‘ladi. Qonunchilikdagi noaniqliklar, ziddiyatlar va murakkab tartib-qoidalar esa soliqdan bo‘yin tovlash holatlarini kuchaytiradi. Raqamli soliq ma‘murchiligi va elektron tizimlardan foydalanish ustuvor yo‘nalish sifatida ajralib turadi. Elektron hisobotlar, avtomatlashtirilgan monitoring va raqamli analitik vositalar soliq organlariga real vaqt rejimida moliyaviy operatsiyalarni kuzatish, riskli subyektlarni aniqlash va soliq tushumlarini prognozlash imkonini beradi. Shu bilan birga, raqamli tizimlar soliq madaniyatini oshirish va soliq to‘lovchilarning xabardorligini ta‘minlashda samarali vosita bo‘ladi. Hududiy va sektor kesimida soliq nazoratini kuchaytirish ham muhimdir. Mahalliy subyektlar faoliyati elektron tizimlar orqali markaziy va hududiy darajada kuzatilib, norasmiy iqtisodiy faoliyat aniqlanadi. Hududiy monitoring orqali soliq tushumlarini barqarorlashtirish va yashirin iqtisodiy ulushni kamaytirish mumkin.

Yashirin iqtisodiyotni qisqartirishda soliqqa tortish metodologiyasini takomillashtirishning navbatdagi ustuvor yo‘nalishi — institutsional hamkorlikni kuchaytirishdir. Soliq organlari, bojxona xizmatlari, bank va moliya institutlari hamda statistika organlari o‘rtasida axborot almashinuvi tizimi yaratish orqali norasmiy iqtisodiy faoliyat tez va samarali aniqlanishi mumkin. Integratsiyalashgan axborot tizimlari orqali moliyaviy operatsiyalarni tahlil qilish soliq organlariga riskli subyektlarni aniqlash, tekshiruvlarni maqsadli yo‘naltirish va resurslardan samarali foydalanish imkonini beradi.

Soliq madaniyati va xabardorligini oshirish ustuvor yo‘nalish sifatida ajralib turadi. Soliq to‘lovchilar uchun qulay elektron xizmatlar yaratish, tushuntirish ishlari va onlayn o‘quv materiallarini taqdim etish orqali ularning rasmiy iqtisodiyotga

integratsiyalashuvi oshadi. Bu esa norasmiy faoliyat ulushini kamaytirish va soliq tushumlarini barqarorlashtirishga xizmat qiladi.

Ustuvor yo‘nalishlardan yana biri — rag‘batlantiruvchi va preferensial mexanizmlarni joriy etish. Soliq to‘lovchilarni rasmiy iqtisodiyotga jalb qilish uchun vaqtinchalik soliq imtiyozlari, investitsion rag‘batlar va elektron to‘lovlar orqali chegirmalarni joriy etish mumkin. Bunday mexanizmlar soliqqa tortish metodologiyasining amaliy samaradorligini oshiradi va yashirin iqtisodiy faoliyatni qisqartirishga xizmat qiladi.

Raqamli soliq ma‘murchiligi va elektron monitoring tizimlari orqali soliqqa tortish metodologiyasini takomillashtirishning amaliy jihati shundaki, ular hududiy va sektor kesimida nazoratni kuchaytiradi. Mahalliy tadbirkorlik faoliyati elektron tizimlar yordamida kuzatiladi, bu esa markaziy va hududiy darajada soliq tushumlarining barqarorligini ta‘minlaydi. Shu tariqa davlat byudjeti daromadlari oshadi va yashirin iqtisodiyot ulushi kamayadi. Yashirin iqtisodiyotni qisqartirishda soliqqa tortish metodologiyasini takomillashtirish ko‘p qirrali yondashuvni talab qiladi. Soliq bazasini kengaytirish, riskga asoslangan monitoring, rag‘batlantiruvchi mexanizmlar, normativ-huquqiy takomillashtirish, institutsional hamkorlik va raqamli texnologiyalarni integratsiyalash orqali bu yo‘nalishda samarali natijalarga erishish mumkin.

Yashirin iqtisodiyotni qisqartirishda soliqqa tortish metodologiyasini takomillashtirishning oxirgi ustuvor yo‘nalishi — raqamli texnologiyalar va innovatsion yondashuvlarni joriy etishdir. Elektron soliq deklaratsiyalari, avtomatlashtirilgan monitoring tizimlari, raqamli to‘lov platformalari va big data tahlillari soliq organlariga norasmiy faoliyatni aniqlash va oldini olish imkonini beradi. Shu bilan birga, raqamli tizimlar soliq nazoratini tezlashtiradi, xatolik va sub‘yektiv qaror qabul qilish imkoniyatlarini kamaytiradi, shaffoflikni oshiradi.

Metodologik jihatdan soliqqa tortish jarayonida hududiy va sektor kesimida moslashuvchan yondashuvni qo‘llash muhimdir. Mahalliy va markaziy darajadagi monitoring tizimlari orqali turli sektorlar va hududlardagi yashirin iqtisodiy faoliyat aniqlanadi. Shu yo‘l bilan resurslar samarali taqsimlanadi, soliq tushumlari barqarorlashtiriladi va yashirin iqtisodiyot ulushi sezilarli darajada kamayadi. Ushbu yo‘nalishlarning barchasi birgalikda ishlatilganda, soliqqa tortish metodologiyasining samaradorligi oshadi, davlat byudjeti daromadlari barqaror bo‘ladi va soliq to‘lovchilarning rasmiy iqtisodiyotga integratsiyalashuvi kuchayadi. Shu bilan birga, rag‘batlantiruvchi mexanizmlar va soliq madaniyatini oshirish strategiyasi uzoq muddatli barqaror natija beradi. Yashirin iqtisodiyotni qisqartirishda soliqqa tortish metodologiyasini takomillashtirish bir qator ustuvor yo‘nalishlarni kompleks tarzda amalga oshirishni talab qiladi: soliq bazasini kengaytirish, riskga asoslangan monitoring, rag‘batlantiruvchi mexanizmlar, normativ-huquqiy baza takomillashuvi,

institutsional hamkorlik va raqamli texnologiyalarni integratsiya qilish. Ushbu yo‘nalishlar birgalikda yashirin iqtisodiyot ulushini kamaytirish va iqtisodiy barqarorlikni mustahkamlashga xizmat qiladi.

Xulosa

Yashirin iqtisodiyot ulushini kamaytirishda soliqqa tortish metodologiyasini takomillashtirishning ustuvor yo‘nalishlari tahlil qilindi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, soliq bazasini kengaytirish, riskga asoslangan monitoring, rag‘batlantiruvchi mexanizmlar, normativ-huquqiy bazani takomillashtirish, institutsional hamkorlik va raqamli texnologiyalarni integratsiya qilish birgalikda yashirin iqtisodiy faoliyat ulushini kamaytirishga samarali ta’sir ko‘rsatadi.

Soliq bazasini kengaytirish va elektron tizimlar orqali norasmiy iqtisodiy faoliyatni aniqlash soliqqa tortish metodologiyasining asosiy ustuvor yo‘nalishi hisoblanadi. Riskga asoslangan monitoring va analitik tahlillar soliqqa tortish jarayonining samaradorligini oshiradi va resurslardan optimal foydalanishni ta’minlaydi. Rag‘batlantiruvchi mexanizmlar va soliq imtiyozlari tadbirkorlarni rasmiy iqtisodiyotga jalb qiladi, norasmiy faoliyat ulushini kamaytiradi. Normativ-huquqiy bazaning barqarorligi va tushunarli bo‘lishi, shuningdek, institutsional hamkorlik soliq nazoratining samaradorligini oshiradi. Raqamli soliq ma’murchiligi va innovatsion texnologiyalarni joriy etish hududiy va sektor kesimida nazoratni kuchaytiradi, soliq tushumlarini barqarorlashtiradi va soliq madaniyatini rivojlantiradi. Yashirin iqtisodiyot ulushini kamaytirishda soliqqa tortish metodologiyasini takomillashtirish tizimli va kompleks yondashuvni talab qiladi. Ushbu ustuvor yo‘nalishlarni ilmiy asosda va amaliy tarzda amalga oshirish davlat byudjeti daromadlarini oshirish, iqtisodiy barqarorlikni mustahkamlash va soliq to‘lovchilarning rasmiy iqtisodiyotga integratsiyalashuvini ta’minlashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Schneider, F., Enste, D. The Shadow Economy: An International Survey. Cambridge University Press, 2002.
2. Tanzi, V. The Underground Economy in the United States and Abroad. Lexington Books, 1982.
3. OECD. Tax Administration 2021: Comparative Information on OECD and Other Advanced and Emerging Economies. OECD Publishing, 2021.
4. IMF. Revenue Administration Reforms: Digital Solutions and Best Practices. Washington, 2020.
5. Musgrave, R.A., Musgrave, P.B. Public Finance in Theory and Practice. McGraw-Hill, 1989.
6. O‘zbekiston Respublikasi Soliq kodeksi, 2025.
7. O‘zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va moliya vazirligi statistik ma’lumotlari, 2024–2025.